

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bir Hukuk Mücadelesi: İstanbul Hükümetlerinin Yaptığı Anlaşmaların Yok Sayılması

A Legislative Struggle in the First Grand National Assembly of Turkey: Rejections of the Agreements Made by the Ottoman Governments

Bülent Kara *

* Doç Dr. Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Kırşehir, Türkiye.
ORCID No: 0000-0002-2839-4047

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Bülent Kara
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Kırşehir, Türkiye.
E-posta/E-mail:
bulent.kara@ahievran.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.07.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
31.07.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
15.08.2023
Kabul/Accepted: 20.08.2023
Yayımlanma/Publication: 25.10.2023

Atıf/Citation:
Kara, Bülent "Birinci Türkiye Büyük
Millet Meclisi'nde Bir Hukuk
Mücadelesi: İstanbul Hükümetlerinin
Yaptığı Anlaşmaların Yok Sayılması"
*Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve
Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 30, (2023),
48-63

ÖZ

Türk İstiklâl Savaşı'nın önemli kırılma noktaları vardır ve bunlardan birisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıdır. TBMM'ne açıldıktan kısa bir süre sonra İstanbul hükümetlerinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren yaptığı her türlü anlaşmanın yok sayılması yönünde bir kanun teklifi verilmiş ve tartışılmıştır. TBMM'de İstanbul hükümetlerinin icraatları genel olarak eleştirilmiştir. Mecliste ülkenin kurtarılması için burada toplanıldıysa, millet aleyhinde olabilecek her türlü düzenleme de kökten reddedilmelidir anlayışı hâkimdir. Ancak bu reddetmenin yaratacağı uluslararası boyut dikkate alınmalıdır. Geçersizliğin mütarekeden sonra mı yoksa İstanbul'un işgalinden sonra mı başlayacağı görüşmelerin ana sorunu olmuştur. Bu çalışmada, ticari serbestlik, yabancı sermaye ve bunun gelmesine yönelik hukukî düzenlemelerin millet temsilcileri nezdinde nasıl algılandığı ve ne oranda kabul gördüğü irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ereğli Kömür Madeni, TBMM, Kömür Madeni İmtiyaz Anlaşmaları, İstanbul Hükümetleri, Celalettin Arif Bey

ABSTRACT

The Turkish War of Independence had important turning points, and one of them is the inauguration of the Turkish Grand National Assembly. Shortly after it was introduced to the Turkish Grand National Assembly, a bill was proposed and discussed to ignore all agreements made by the Ottoman governments since March 16, 1920. The actions of the Ottoman governments were generally criticized in the Turkish Grand National Assembly. The prevailing understanding in the Assembly was that if they had gathered there to save the country, any regulation that might have been against the nation should have been radically rejected. However, the international dimension of this rejection would have created should have been taken into account. The main question of the negotiations was whether the invalidity would start after the armistice or after the occupation of Istanbul. In this study, the following points are analysed: the legal regulations regarding commercial freedom, foreign capital and its intake are perceived by the representatives of the nation and to what extent they were accepted.

Keywords: Ereğli Coal Mine, Turkish Grand National Assembly, Coal Mine Concession Agreements, Ottoman Governments, Celalettin Arif Bey

Giriş

Ekonomik yokluk içerisinde sürdürülen İstiklâl Savaşında Misak-ı Milli ilkelerinden ödün verilecek mi yoksa ne pahasına olursa olsun ilkelere sadık mı kalınacak? Bu sorunun cevabını bulmak için işin içine tarih, hukuk, siyaset, teknoloji, ekonomi gibi pek çok disiplini katmak gerekir.

Tarihi katmak gerekir, çünkü devletlerin gelişim sürecinde sermayenin oluşumu, gelişimi ve ticaretin uluslararası boyutu ve nihayet emperyalist uygulamalar bilinmelidir.

Hukuku katmak gerekir, çünkü hukuki düzenleme ve güvence olmadan yabancı girişimci ve sermaye herhangi bir girişimde bulunmaz.

Siyaseti katmak gerekir, çünkü müttefik kazanmak veya birilerini yalnızlaştırmak gibi çeşitli siyasi-askeri beklentilerle devletlerarası ilişkiler şekillenebilmektedir.

Teknolojiyi katmak gerekir, çünkü kalkınmış bir ülkenin başka bir ülkede yapacağı yatırımın kalifiye eleman yetiştirmede ve teknoloji transferinde etkili olduğu yönünde güçlü yorumlar söz konusudur.

İktisadı katmak gerekir, çünkü yukarıda kısaca sıralanan etkinlikleri ve daha nicesini şekillendiren etkenlerin başında iktisadi faktörler yer alır.

I. İstiklal Savaşı'nın Temel Prensip ve Gerekçesinin Oluşumu

Türk İstiklâl Savaşı'nın kırılma noktalarından birisini teşkil eden, Peyman-ı Milli, Ahd-ı Milli gibi isimlerle de anılan Misak-ı Milli, son Osmanlı Meclis-i Mebusanında Reis vekili Hüseyin Kazım Bey başkanlığında ve 17 Şubat 1920 tarihinde gerçekleştirilen oturumda ilan edilmiştir.¹ Misakta belirtilen kararlar genel olarak; Türk milletinin barışa ulaşma yolunda göstereceği tahammülün son noktası şeklinde değerlendirilebilir.

Emperyalist işgalci güçlere ve işbirlikçilerine karşı sürdürülen İstiklâl Savaşı çok boyutlu bir mücadeledir. Kapitülasyonlar, borçlar, Düyunu Umumiye ve Reji İdaresi gibi kurum ve uygulamalardan kurtulma arzusu İstiklâl Savaşı'nın gerekçesini oluşturduğu gibi TBMM'deki (Türkiye Büyük Millet Meclisi) söylemlere motivasyon kaynağı da olmuştur.

I.I. Zamanda Kısa Bir Yolculuk ve Yıkılan Duvarlar

İktisadi faktörlerden birisi olan ticaret, insanlığın tarih boyunca devam eden meşgalelerinden birisi olmuştur. Ticaretin bireyleri veya devletleri zenginleştirme potansiyeli ve bu zenginliğin yarattığı cazibe, kimi toplumlarda görülen kutsal devlet anlayışının yanında ticari serbestlik² düzenlemesinin yapılmasını neredeyse kutsiyet derecesinde yüceltmıştır.

Devlet-birey arasındaki iktisadi ilişkiler ele alındığında öncelik konusunda haklar-kazançlar ya da kazançlar-haklar gibi tartışmalı bir alan oluşabilmektedir. Devlet ile vatandaş statüsündeki birey arasında menfaate dayalı ilişki olabileceği gibi büyük sermayedarların sınır tanımayan cesur ve girişimci eğilimi tartışmaların içine zamanla Devlet-Yabancı Yatırımcı ya da Yabancı Yatırımcı-Devlet sorununu da taşımıştır. Yatırımlar küresel sermaye boyutuna dönüştükçe uluslararası mahkemeler hatta bazen de uluslararası çatışmalar bu işin neredeyse doğal işleyişini oluşturmuştur.

İktisadi faktörler insanların yaşam biçimlerinde rol oynadığı gibi devletler üzerinde de etkili olmuştur. Devlet aracılığıyla kurulan ve sürdürülen uluslararası siyasi, askeri ve

¹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (İçtimai Fevkalâde), Devre, IV, İçtima Senesi,1, C.I, TBMM Kütüphanesi, s.143-146 (17 Şubat 1337); Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (Haz.: İsmail Kara), İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 165-vd; Namık Sinan Turan, "Millî Mücadele'nin Siyasal Programını Belirleyen Bir Özgürlük Bildirgesi: Misak-ı Milli", (Der. Haluk Alkan), *Bir Asrı Geçen Birikimle Misak-ı Milli'ye Yeniden Bakmak*, TBMM Basımevi, Ankara 2021, s. 65-66.

² Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Murat Belge) İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 151-vd.

özellikle iktisadi ortaklıklar olası bir anlaşmazlığın çözümü adına taraflara yükümlülükler yüklemiş, bununla da yetinmeyip, uluslararası boyutlu yaptırımlar getirmiştir. Yaptırımların imzacı hükümetlerle sınırlı kalmayıp gelecekteki hükümetlere hatta ve hatta imzacı devletin yerine kurulan yeni devlete kadar sirayet ettirilmesi de bu ilişkinin başka bir boyutunu oluşturmuştur. Devletlerarası ilişkilerin doğurduğu sorumluluk böyle iken gerek Osmanlı Devleti ve geçmişteki hükümetleri ve gerekse mütareke dönemi Osmanlı hükümetlerinin bu minvaldeki adımları yeni sorunların habercisi olmuştur.³ Ankara’da açılan ve kendisinin milli iradenin merkezi olduğunu duyuran TBMM, bu konuya el atmayı kendisine vazife bilmiş ve milletvekilleri de hazırladıkları tekliflerle bir çıkış yolu arayışına başlamışlardır.

II. TBMM’de İşleyiş ve Konunun Gündeme Gelişi

TBMM’de işlerin mevzuat çerçevesinde yürütülmesinin sağlanması amacıyla encümenlerin seçilmesi konusu 25 Nisan 1920 tarihli oturumda ele alınmış, fiziki şartların yetersizliğinden dolayı Şer’iye ve Evkaf, Hariciye, Maarif, Adliye ve Mezahib, Dâhiliye ve Emniyeti Umumiye ve Posta ve Telgraf, Maliye ve Rüşumat, Ticaret ve Ziraat ve Orman ve Maadin ve Umuru İktisadiye, Müdafaai Milliye, Nafia, İrşat, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye gibi isimler altında on bir komisyon oluşturulmuştur.⁴

Görüşmelerde milletvekillerinin birbirlerini tanımamalarından dolayı hangi komisyonda yer alacaklarına kendilerinin karar vermesi fikri benimsenmiş,⁵ Mustafa Kemal Paşa’nın meclis başkanı olması nedeniyle her komisyonda bulunacağına karar verilmiş ve Celalettin Arif Bey de⁶ Adliye Komisyonunda yer almıştır.⁷ TBMM’de bir taraftan çalışma düzenini oluşturulurken bir taraftan da çeşitli konular gündeme alınmış ve tartışılmıştır.

Celalettin Arif Bey’in başkanlığını yaptığı 29 Nisan 1920 tarihli yedinci toplantının ikinci oturumunda İstanbul Milletvekili Dr. Adnan Bey (Adıvar) ile Aydın milletvekili Cami Bey’in (Baykurt); *“İstanbul’un işgalini müteakip akdolunan mukavelatın keenlemyekün addi”* hakkında; *“İstanbul’un işgali tarihi olan 16 Mart 1336 tarihinden itibaren kuyudu ecnebiye tahtı tesir ve nüfuzunda bulunan İstanbul Hükümetinin akdettiği ve edeceği muahedat ve mukavelâtı siyasiye ve ticariyenin keenlemyekün addedileceğine dair âtideki maddei münferidei kanuniyenin Lâyiha Encümenine havalesini teklif eyleriz:*

MADDE 1. — İstanbul’un ecnebi kuvvetleri tarafından işgal tarihi olan 16 Mart 1336 tarihinden sonra İstanbul Hükümetince akdedilmiş ve edilecek olan siyasi, ticari ve malî kâffe ukud ve mukavelât keenlemyekün addolunur ve tekâfili millî tahtında değildir” ⁸ içerikli teklifi okunmuştur.

Bu teklifin dışında; *“Merkezi Hilâfet ve Saltanatın işgaliyle bütün kuwayi hükümetin Düveli İtilâfiye elinde esir olduğu ve bilcümle muamelât ve harekâtın bizzarure İngilizlerin arzu ve iradesine tâbi ve münkat kaldığı malûmdur. Binaenaleyh İstanbul’da gerek Zati Hazreti Padişahî ve gerek düşman eliyle teşekkül eden ve hükümet adını taşıyan heyet namına vuku bulmuş ve bulacak olan bilumum mukarrerat ve taahhüdatın keenlemyekün hükmünde bulunduğu izahtan müstağnidir. Bu sebeple âtekihhususatın kabul ve neşri ilânını teklif eylerim:*

³ Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine ilişkin ekonomik gelişmeler için bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*, İmge Kitapevi, Ankara 2003, s. 18-37.

⁴ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1922) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:54, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s.39, *TBMM.ZC.*, Devre I, İçtima Senesi, I, C.1 TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 52-55,58-60, 62-63, 73-99. (25.04.1336-26.04/27.04.1336) Komisyon isimlerinin bugünkü karşılıkları için bkz., *TBMM Albümü 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1 C. I, Ankara 2010, s. XXIII.

⁵ *TBMM.ZC.*, C.1, s.98.

⁶ Burada Celalettin Arif Bey isminin zikredilme sebebi, bu çalışmanın devamı olarak yapılması planlanan bir araştırma konusu içerisinde adı geçen şahsın İtalyanlarla olan ortaklığının mecliste yaratmış olduğu tartışma zemininin çıkış noktasını vurgulamaktır.

⁷ *TBMM.ZC.*, C.1 D:1, İ.5, C.3, (27.04.1336), s.99.

⁸ *TBMM.ZC.*, C.1, D:1, I.7.2.C., C.1, (29.04.1336), s.145.

MADDE 1. — *Düveli İtilâfiyetarafından Merkezi Hilâfet ve Saltanatın işgal altına alındığı 16 Mart 1336 tarihinden itibaren düşmanların gerek Zati Hazreti Padişahî ve gerek İstanbul'daki hükümet namına ittihaz edecekleri bilcümle mukarrerat ve taahhüdat ve neşrettirecekleri fetavayı şerife mahsulü cebir ve ikrah olduğundan Milleti Osmaniyece gayrikabili kabul addedilmiştir.*

MADDE 2. — *Kuvayi hükümet tamamen düşman elinde esir bulunduğundan merkezi hükümetin tahlisine kadar Ankara'da müteşekkil ve salâhiyeti fevkalâdeyi haiz Büyük Millet Meclisi dâhilî ve haricî bütün muamelât ve münasebatı Devletin mercüdir"ve "İstanbul'un ve Halifenin esareti dolayısıyla toplanan Meclisi Âli ilerde müşkül bir vaziyette kalmamak için ecnebi tesiri altında bulunan İstanbul'daki hükümetin ittihaz ettiği ve edeceği her türlü taahhüdat ve mukarreratın kabul edilemeyeceğine dair bir madde kanuniye yapılmasını ve bunun bütün cihana müstacelen ilânını teklif ederiz"⁹ içerikli başka bir teklif daha gündeme gelmiştir.*

Tekliflerin okunması sonrasında oturum başkanı Celalettin Arif Bey konunun Adliye Encümenine havalesini istemiş ancak meclisten Layiha Encümenine havale edilmesi teklifi gelmiştir. Celalettin Arif Bey Layiha Encümeninin yoğunluğunu ileri sürerek Adliye Encümenine gönderilmesinde ısrar edince teklifin Adliye ve Hariciye Encümenlerine gönderilmesine karar verilmiştir.

TBMM'nin on birinci toplantısı 04 Mayıs 1920 tarihinde Celalettin Arif Bey başkanlığında yapılmıştır. Toplantının ikinci oturumunda yukarıda bahsi geçen tekliflerin Adliye ve Hariciye Komisyonlarından (Encümen) gelen şekli ele alınmıştır. Adliye Encümeninin kararını mazbata muharriri Refik Şevket Bey (İnce) savunmuştur. Şevket Bey konuşmasının başında tekliflerin süratle yazılmış olmasından dolayı şeklen ve tarz olarak kanun olmaya uygun olmadığını, dolayısıyla metne kanun şekli verildiğini söyleyerek aslında şekilsel bir incelemenin yapılmış olduğu izlenimini vermiştir. Refik Şevket Bey konuşmasında, tekliflerdeki ifadelerin Ferit Paşa'nın İngilizlerin zoruyla o makamda oturduğu hissini verdiğini, oysa TBMM'nin Ferit Paşa'nın İtilaf devletleri vasıtasıyla kurtuluş ümidi taşıdığı için görevde olduğu yönünde bir anlayış sergilediğini,¹⁰ bu nedenle ifadenin değiştirildiğini anlatmıştır. Refik Şevket Bey'in ikinci eleştirisi kanunların başlıksız ve isimsiz olamayacağı yönündedir. Refik Şevket'in ifadelerine göre reddedilen bir husus da Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in vermiş olduğu teklifte geçen "*fetava*" ile ilgilidir. Şevket Bey, fetava kavramının şeri bir mesele olması ve sadece Müslümanları ilgilendirmesi hasebiyle ifadeye lüzum görülmediği bilgisini vermiştir. Taslak yazıcısı Refik Bey, "*Heyeti Vükela*" tabirini kullanmaya devam ettiklerini, bazılarının "*İstanbul Hükümeti*" tabirinin kullanılmasının daha uygun olacağını, böylece karışıklık çıkmayacağını söylemiş olmalarına rağmen buna gerek olmadığını, başka bir Heyeti Vükela olmadığını, Ankara'dakilerin İcra Vekilleri olduğunu söylemiştir. Bazı temsilcilerin işgalin hangi devlet tarafından gerçekleştirildiğinin net anlaşılması için İtilaf devletleri yerine "*Merkezi hilafet ve saltanatın işgali*" şeklinde bir ifadeyi kabul ettiklerini, "*siyasi, ticari ve mali kaffei ukut ve mukavelat keenlemyekün addolur*" yerine "*Bilumum muahedat ve mukavelat ve ukudat ve mukarrerat keenlemyekündür*" denildiğini, ikinci maddede de "*Heyeti icraiyesi*" yerine "*Büyük Millet Meclisi*" cümlesiyle yetinildiği de adı geçen hatibin açıklamaları arasında yer almıştır. Bütün bu sözlerden sonra ortaya çıkan teklifin başlığı; "*İstanbul'un işgalinden sonra Heyeti Vükelaca vuku bulan bilumum muahedat, ve mukavelat ve ukudat ve mukarreratın keenlemyekün addi hakkında kanun*" olmuş ve maddelerde "*Merkezi Hilafet ve*

⁹ TBMM.ZC., C.1, D:1, İ.7.2., C.1, (29.04.1336), s.145; Yaşar Özüçetin ve İsmail Filiz, "Meclis Zabıtlarına Göre Millî Mücadele'de İstanbul Hükümeti'nin Tutumuna Karşı Tepkiler Ve Yorumlar", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 18/S.34, 2013, s. 184-186.

¹⁰ Hükümetin bu yönde bir fikre sahip olduğuna dair yaklaşımlar için bkz.,Gothart Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, C.1, (Çev: Cemal Köprülü, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2001, s.24-25; Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK, Ankara 2005, s.131; Tefik Biyikioğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 39-42.

Saltanatın işgali tarihi olan 16 Mart 1336/1920 den itibaren Heyeti Vükelaca akdedilmiş ve edilecek bilumum muahedat ve mukavelat ve ukudat ve mukarrerat keenlemyekündür”¹¹halini almıştır.

Adliye Encümeni yazıcısı, geçersizlik tarihinin başlangıcı olarak 16 Mart sonrasını işaret etmiştir. Konuşmacının ifadesine göre, bu kararın alınmasında Mondros Mütarekesi’ni imzalayan Ahmet İzzet Paşa hakkındaki “*evvelden beri milletin nuru didesi (gözün nuru) vatansever bir zattır*”, Ali Rıza Paşa için de, milletin itimat göstermesiyle o makama gelmiş bir zat olduğu yönündeki genel kanaat referans olarak alınmıştır. Ezcümle Adliye Encümeni toptancı bir ret anlayışını kabul etmediğini ifade etmiştir.

Refik Şevket Bey konuşmasında, TBMM’nin açılışının 16 Mart sonrasında gerçekleştiğini belirterek, 16 Mart öncesiyle ilgili karar alma yetkisinin TBMM’de olmadığını da vurgulamıştır. Kanunların sorun çıkarmak için değil, sorun çözmek için çıkarıldığını; “...*bize düşman mevkisinde bulunmayan bazı devletlerle siyasi, ticari, mali menfaatler teminini mutazammın (içeren)*” bir kanun yapılması da yine hatibin sözlerindedir.¹²

Refik Şevket Bey’in konuşmasından sonra Hariciye Encümeni adına mazbata muharriri Hulusi Bey (Kutluoğlu) aldıkları kararı açıklamıştır. Hulusi Bey, nihai karar vermeden Refik Şevket Bey’le ve iyi bir hukukçuyla konuyu detaylıca görüştüklerini, Refik Şevket Bey’in kabul edilen bu görüşe katıldığını, kararın Celalettin Arif Bey’e gösterildiğini ve onun komisyon başkanı olarak hazırlanan bu teklifin tekrar Adliye Komisyonuna gönderilmesi isteğinde bulunduğunu, buna Refik Bey’in de gerek duymadığını beyan etmiştir. Hariciye Encümeni muharriri; konuyu hukuki ve siyasi boyutuyla değil din ve memleket menfaatleri açısından ele aldıklarını belirtmiştir. Adliye Encümeninin dile getirdiği Kanunu Esasiye uygunluk meselesine eğilmediklerini çünkü bu yasaları kabul edenlerin zaten Kanunu Esasi’yi çiğnediklerini, anlaşmaların kabul edilmesinin de Kanunu Esasi’yi çiğnemekle aynı olacağını ifade etmiştir. Muharrir; mütareke döneminde Ahmet İzzet Paşa’nın çaresizlik içerisinde olduğunu, Damat Ferit Paşa’nın İngiltere ile anlaşmış olduğuna dair birtakım söylentilerin dolaştığını, bu söylentilerin hükümet kanadı tarafından yalanlanmış olmasına rağmen millet aleyhindeki olayların devam ettiğini belirterek tüm bu olumsuzlukların dikkate alınarak anlaşmaların geçersizliğinin başlangıcı olarak mütarekeden sonraki dönemin kabul edildiğini belirtmiştir. Gizli olarak yapılan anlaşmaların tamamen, açık olarak yapılan anlaşmaların ise Millet Meclisinin onaylamasıyla kabul edilebileceği yani millet menfaatleriyle örtüşen anlaşmaların geçerli sayılabileceği de yine Hulusi Bey’in açıklamalarında yer almıştır.¹³

Hulusi Bey’den sonraki konuşmacı Celal Bey (Bayar) olmuştur. Celal Bey’in bu konuşmadaki uyarılarının bilinmesi önemlidir. Çünkü Celal Bey, bu kanunun kabulünden sonraki günlerde gündeme gelecek olan Ereğli kömür madeni ocağı işletmesi ve Celalettin Arif Bey’in İtalyan şirketiyle ortaklığı¹⁴ meselesinin tartışılması sırasında Mecliste İktisat Vekili olarak bulunacak ve karşı çıkışını sürdürecektir. Mahmut Celal Bey; Hariciye Encümeninin kabul ettiği düzenlemenin en iyi kanun olduğunu, bu düzenlemeyle doğrudan doğruya milletin hukukuna vurulan darbenin tamiri yolunda önemli bir adım atıldığını, gizli ve açık anlaşmaların reddedilmesinin doğru, İstanbul’un işgalinden sonrasının başlangıç olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunu, bu yönüyle Hariciye Komisyonunun kararını benimsemediğini açıkça ifade etmiştir. Celal Bey konuşmasında, İstiklâl Savaşı’nın başlarında Batı Anadolu’da Aydın ve çevresinde görev yaparken bizzat karşı karşıya kaldığı Damat Ferit hükümetinin

¹¹ TBMM.ZC., C.1, D:1, İ.7, C.2, (29.04.1336), s.145.

¹² TBMM.ZC., C.1, D:1, İ.1., C.2, (04.05.1336), s.203-205.

¹³ TBMM.ZC., C.1, D:1, İ.11, C.2, (04.05.1336), s.205-207.

¹⁴ Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998, s.65-66.

olumsuz tavırlarını hatırlatmış, mütarekenin hangi şartlarda kabul edildiğini, İtilaf devletlerinin sözünde durmadıklarını, sözünde durmanın namus olduğunu söylemiştir.¹⁵ Tunalı Hilmi'nin; “ *siyasette namus yoktur*” sözünden sonra konuşmasına devam eden Celal Bey, siyasette esas olanın namus olduğunu, Damat Ferit hükümetinin Yunan kuvvetlerine karşı silah kullanılmaması, Milne Hattı sınırlamasına uyulması yönünde emirler gönderdiğine değinerek “ *yalnız kendi namussuzlarımızdan değil, âlemi medeniyetten bunun hesabını sormayacak mıyız?*”¹⁶ sözleriyle Meclisin vicdanına seslenmiştir.

TBMM'de Lazistan/Rize milletvekili olarak bulunan Abidin Bey (Atak) yaptığı konuşmada, Celal Bey'in fikirlerine katıldığını, milli hareketin artık güçlendiğini, bütün engellerin ortadan kaldırılmasına azmedildiğini, kan ile sınırların çizilmesinden başka bir seçeneğin olmadığını, “ *...tek kalıncaya kadar öleceğiz veyahut bütün ahkâmı bidayeti mütarekeden nihayetine kadar tamamen reddedeceğiz*” sözleriyle kararlılığını dile getirmiştir. Abidin Bey, İstanbul'dakilerin millet aleyhinde karar vermeye devam etmeleri halinde ortaya çıkan zararların bu zarara vesile olanlara ödettirileceğinin duyurulması yönünde bir de istekte bulunmuştur.¹⁷

Konunun hassasiyetine binaen konuşmacılar da kendi zaviyeleri çerçevesinde fikirlerini Meclisle paylaşmaya çalışmışlardır. Bu meyanda kürsüye çıkan Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendi (Akdağ), olayların gelişim sürecine değinmiş ve mütareke döneminde işgal güçlerinin tehditkâr tavırlarıyla kabul ettirdiklerinin reddedilmesi gerektiğini söylemiştir. İslami kaide çerçevesinde toprak vererek değil, en son çare olarak para yoluyla meselelerin halledilebileceği, kesinlikle istiklalden ödün verilemeyeceği de yine Servet Efendinin sözlerindedir.¹⁸

Yapılan bu konuşmalar sonrasında görüşmelerin yeterli olduğu yönünde teklif olduğu belirtilmişse de Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey (Öğütçü), her iki encümenin görüşlerinde farklılık olmadığına değinmiştir. Kemali Bey, kendilerinin 16 Mart tarihini başlangıç olarak kabul etmelerinde bu tarihten önceki hükümetlerde az da olsa bir meşruiyet özelliği görmüş olmalarının etkili olduğunu, oysa iki farklı tarihin başka anlamlar içerdiğini, Adliye Encümeninin de bu farklılıktan dolayı mütareke tarihinin başlangıç olarak alınmasında her halde bir sakınca görmeyeceğini söylemiştir. Kemali Bey'in konuşması sonrasında asıl hakemin Meclis olduğu belirtilmiş, görüşmelerin yeterliliğine ve Hariciye Encümeni layihasının görüşmelerde esas alınmasına karar verilerek oturum on beş dakikalığına sonlandırılmıştır.¹⁹ Üçüncü oturumda çoğunluk olmadığı yoklamayla görülmüş, meselenin daha iyi tetkik edilmesi için görüşmelerin ertelenmesini içeren teklif dikkate alınarak Perşembe günü müzakereye devam edilmesine karar verilmiştir.²⁰

TBMM'nin on ikinci oturumu 06 Mayıs 1336 tarihinde gerçekleştirilmiş ve bu oturuma da Celalettin Arif Bey başkanlık yapmıştır.

Celalettin Arif Bey, “ *Mütarekenin tarihi akdinden itibaren Meclisi Millinin tasvip ve tasdikine iktiran ettirilmeyen bilcümle muahedat, mukavelat, ukudat ve mukarreratın muteber olmayacağına dair kanun*” başlığını okumuş ve ilk olarak kanunun başlığını tartışmaya açmıştır.

Bu konu hakkında fikrini açıklayan ilk kişi Mehmet Şükrü Bey (Koç) olmuştur. Şükrü Bey, mütarekenin imzalanmasından itibaren ibaresinin kabul edilmesi halinde bütün leh ve aleyhte

¹⁵ Celal Bayar'ın bu döneme ilişkin hatıraları için bkz., Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, C.1-8, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

¹⁶ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.11, C.2, (04.05.1336), s.207-208.

¹⁷ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.11, C.2, (04.05.1336), s.208-209.

¹⁸ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.11, C.2, (04.05.1336), s.209.

¹⁹ TBMM.ZC., C.I D:1, İ.11, C.2, (04.05.1336), s.209.

²⁰ TBMM.ZC., C.I D:1, İ.11, C.2, (04.05.1336), s.211.

olan ne varsa tümünün reddedileceğini, dolayısıyla lehte olanların reddedilmemesi için bu ifadenin değişmesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Şükrü Bey, TBMM'den önce iki Meclisin olduğunu, birincisinin fesh edilen Meclis, ikincisinin milletin oylarıyla seçilen ve 16 Martta dağıtılan Meclis olduğunu ve bu Meclise katılanların milletin vekilleri olarak seçildiklerini dile getirmiştir. Ali Rıza Paşa ve hükümetinin²¹ Meclisin güvenini kazanan birisi olarak ve onun lehte olarak yapmış olduğu herhangi bir anlaşmanın da bu kararla yok sayılmasının doğru olmayacağını söyleyen Şükrü Bey'e her ne kadar bir mebus, "nerde öyle bir adam" sözleriyle itiraz etmişse de hatibin konuşmasının içeriği değişmemiştir. Konuşmacının dile getirdiği bir husus da TBMM'nin açılışının 16 Mart'tan sonra olması nedeniyle yetkinin de ancak bu tarihten sonraki süreçle sınırlı olması yönünde olmuştur.²²

TBMM'deki görüşmelerde milletvekilleri ve komisyon üyeleri fikirlerini beyan ettikleri gibi hükümet adına da konuşmalar gerçekleşmiştir. Bu meyanda hükümet temsilcisi Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) de geniş bir zaviyeden kanun teklifini değerlendirmiştir. Meselenin iç ve dış açıdan tetkike muhtaç olduğu hatibin ilk sözleri olmuştur. Toptancı bir reddedişin milleti tazminat ödemekten kurtaramayacağı konuşmacının ikinci uyarısıdır. Yusuf Kemal Bey, devletler ve hükümetler arasında yapılan anlaşmaların taraflara birtakım yükümlülükler yüklediğine değinerek böyle bir reddedişin konunun Lahey Hakem Heyetine taşınmasına yol açacağı uyarısında da bulunmuştur. Kanunun geriye doğru işletilemeyeceğine vurgu yapan Yusuf Kemal Bey, kanun değişikliklerinin karşı tarafa bildirilmesi gerektiğini ortaya koyan uluslararası hukuk kuralını hatırlatarak bazı düzeltmelerin yapılmasının zorunlu olduğuna işaret etmiştir. Meclisin baskı altında aldığı kararların tek başına bir dayanak teşkil etmeyeceğini söyleyen Yusuf Kemal Bey, netice itibarıyla Mecliste bunu yapanların yine milletin seçtiği kişiler olduğunu, dolayısıyla hükümetin aldığı kararların milleti bağladığını söylemiştir. Yusuf Kemal Bey, konuşmasında mevcut konu hakkında anayasal bir dayanak da ortaya koymuştur. Anayasaya göre milletin genelini ilgilendiren ilişkiler Meclisin onayından geçmelidir. Mütareke döneminden beri imzalanan ancak hala Meclisin onayından geçmemiş olan düzenlemelerin varlığına değinen Yusuf Kemal Bey, bunun bağlayıcı olduğunu çünkü bir anayasa ilan edildikten sonra anayasanın içeriğinin devletlere bildirildiğini ve devletlerin anayasayı kabul ederken aynı zamanda anayasadaki hükümleri de kabul etmiş olduklarını belirtmiştir. Devletlerin yükümlülükleri konusunda bu kaideyi açıklayan Yusuf Kemal Bey, hükümet mukarreratı (kararlar) konusunda da hükümet üyelerinin sorumlu tutulabileceği üzerinde durmuştur. Hatibin değerlendirmesine göre her iki durumda da sorumluluktan kurtulmak pek mümkün değildir. Bu aşamadan sonra yapılması gereken işin Meclisin açılmasından sonra millet adına karar vermede TBMM'nin tek yetkili kurum olduğunun herkese bir an evvel duyurulmasının en önemli karar olacağı da hatibin sözlerinden olmuştur. Bu ifadelerden sonra hatibin vardığı nihai karar geçersizliğin başlangıç tarihinin 16 Mart sonrası olarak kabul edilmesi yönünde olmuştur.²³

Adliye Encümeni kâtibi Refik Şevket Bey, Yusuf Kemal Bey'in açıklamalarına katıldığını, mütareke tarihinin esas alınması halinde 16 Mart tarihine kadar işbaşına gelmiş olan bütün hükümetlerin reddedileceğini, hükümetlerin reddedilmesi halinde ise onların yaptıkları anlaşmaların da yok sayılacağını söylemiştir.²⁴

²¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele, (Son Meşrutiyet 1919-1920)*, II, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004, s. 13-328; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK, Ankara, 2010, s. 245-258.

²² TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12,1.C.1, (06.05.1336, s.223-224.

²³ TBMM.ZC., C.I D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.224-225.

²⁴ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.225.

Müzakerelerde özellikle Damat Ferit Paşa ve hükümetlerinin gizli birtakım anlaşmalar yapmış olabileceği yönünde güçlü şüpheler dile getirilmiştir. Bu şüphelerin adeta kesinlik boyutunda kanaat oluşturması üzerine Yusuf Kemal Bey ne yapılabileceğine dair izahat vermeye çalışmış, bu esnada Celal Bey de söze dâhil olmuştur. Celal Bey, Ferit Paşa hükümetlerinin meşrutiyete ara verilmiş bir dönemin hükümeti olduğunu, bu yönüyle anayasanın ihlal edildiğini, 16 Mart tarihinin esas alınması halinde onun da meşru bir hükümet olarak kabul edilmiş olacağını söylemiştir.²⁵

Yusuf Kemal Bey, Meclisteki sorulara hukuk çerçevesinden cevap vermeye çalışırken yürürlükteki anayasanın yedinci maddesine atıfta bulunarak padişahın ve Meclisin yetkilerini de tanımlamıştır.²⁶

Mecliste müzakereler devam ederken gizli bir anlaşmanın imzalanmış olması halinde durumun ne olacağı yönünde kendisine yöneltilen bir soruya Yusuf Kemal Bey'in cevabı gizli bir anlaşma yapılmışsa bunun görüşmesinin de aynı şekilde gizli bir oturumla ele alınması gerektiği yönünde olmuştur.²⁷ Yusuf Kemal Bey, anayasanın yedinci maddesine atıfta bulunarak Meclisi Millinin onayından geçmeyen manda yönetimi, arazi terki gibi konuların geçerliliğinin olmadığını bir kez daha vurgulamıştır. Yusuf Kemal Bey, 16 Mart tarihinin başlangıç olarak kabul edilmesinin doğru olacağını ve bu kararın 16 Mart sonrası da kapsayacağını sözlerine eklemiştir.²⁸

Lazistan/Rize milletvekili Ziya Hurşit Bey, İzzet Paşa döneminde imzalanan mütarekenin hükümlerinin çiğnendiğine, yurdun birçok yerinin haksız olarak işgal edildiğine, Rus ordusunun Türklere sattığı mallara el konulduğuna temas ettikten sonra, Avrupa'nın Türk devletini tecrit etmiş olmasına rağmen hala Lahey Sulh Konferansının düşünülüyor olmasının yanlış olduğunu açıklamıştır. Ziya Hurşit Bey konuşmasının devamında, İzmir'in Bosna-Hersek'e benzemeye başladığını, maliyenin kontrol altına alındığını söyledikten sonra Rusya Meclisinin her şeyi yıktığını, borçları dahi sildiğini sözlerine eklemiş ve aynı kararın bu Mecliste verilmesi gerektiğini başka milletvekillerinin de oturdukları yerden verdikleri destekle savunmaya gayret göstermiştir.²⁹

Abdülkadir Kemali Bey, Batının sömürü düzenine değindikten sonra bu memleketin gerçek sahipleri olarak vatana ilmen ve iktisaden sahip çıkılması gerektiğini, Batının önyargısının kuvvetle ortadan kaldırılabilceğini, bu yolda toprak terk edilecekse yurdun ancak mezar halinde terk edilebileceğini belirtmiştir. Kemali Bey'in nihai kararı mütarekeden itibaren her türlü anlaşmanın reddedilmesi yönünde olmuştur.³⁰

TBMM'de konuya ilişkin konuşmalar bir hayli zaman almış ve milletvekilleri şahsi fikirlerini izah etmiştir. İşte kürsünün yeni hatibi Bursa milletvekili Muhiddin Baha (Pars) Bey de bu konuşmacılardan birisi olmuştur. Baha Bey'in yaptığı konuşma Meclise gelenlerin genel yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Baha Bey, "...Biz buraya İngilizlerin dünyayı kaplayan ceberutuna yan gözle bakarak, ruhumuzun bizi sevk ettiği ulvi gayeye doğru koşarak geldik, biz, İngiliz kudret ve azametinden korkmadık. Çünkü hayatını, haysiyeti milliye ve tarihiyesini

²⁵ TBMM.ZC., D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.225-226.

²⁶ "Madde 7: Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe ve menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtımümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihati ve meskûkât darbıve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harp sulhi ilanı ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekâtı askeriyeye ve ahkâmışeriyeye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazâtı kanuniyenin tahfifi veya affı ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledel iktiza heyeti Mebusanın azası yeniden inthap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei padişahi cümlesindendir." Suna Kili- A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri "Senedi İttifaktan Günümüze"*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985, s.31-32.

²⁷ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.226.

²⁸ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.225-227.

²⁹ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.227.

³⁰ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.228-229.

kurtarmak için meydana atılmış olan millet ölmesini de gözüne almıştır ve ölümden korkmayan bu millet; ne İngiliz'den, ne Avrupa'nın sahte medeniyetinden korkar..."³¹ demiştir. Azim ve imanla toplanan, yokluk içerisinde varlık gösteren bir milletin amacına ulaşmasının mümkün olduğuna değinen Baha Bey, Fevzi Paşa (Çakmak)'ın açıklamalarını hatırlatarak İstanbul'da uygulanan baskının şiddetini vurgulamaya çalışmış ve bu şartlar altında gündeme gelen her türlü anlaşmanın geçersiz sayılması gerektiğini ve 16 Mart öncesinin başlangıca esas alınmasını istemiştir.³²

TBMM'deki görüşmelerin bundan sonraki aşamasında daha çok alınacak kararın uluslararası boyutta yaratacağı sorun üzerinde durulmuş ve Lahey Sulh Mahkemesi veya başka bir uluslararası mahkemenin olası bir müdahalesi ele alınmıştır. Yurt dışında hukuk eğitimi görmüş olan Yusuf Kemal Bey, konuya uluslararası hukuk boyutundan açıklık getirmeye çalışırken görünen odur ki milletvekilleri şiddetle bu bakış açısına karşı çıkmaya çalışmıştır. Bu nedendir ki, İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey'in söylediği, "...şimdiye kadar hangi hakkı tanımıştır ki..."³³ şeklindeki sözler Avrupalı devletlere ve onların uygulamalarına duyulan toplumsal tepkinin göstergesi sayılmalıdır.

Hamdi Namık Bey'in (Gör) yaptığı konuşmanın sertliği Dr. Abidin Bey'in (Lazistan) de dikkatini çekmiş olmalı ki, konuşmasında bu sınırlı hali gördüğünü belirterek, kendisinin de kısa bir süre önce böyle bir tavır sergilediğini hatırlatmış ve hukukçuların fikirlerine kıymet verdiğini ifade ettikten sonra hukukçuların devletlerarası hukuk kadar İslam hukukunu da öğrenmeleri gerektiğini söylemiştir. Abidin Bey, Meclisin kapatılması sonrasındaki süreyi "*fasılai meşrutiyet*" olarak adlandırmış, üç ay içerisinde seçim yapılmadığı için kurulan hükümetlerin hukuki esasa dayanmadığını, tam da bu nedenle yapılan her türlü anlaşmanın tamamen reddedilmesi gerektiğini, bunun yapılmaması halinde Meclisin kendisiyle çelişeceğini anlatmıştır. Bolşevik ordularını örnek gösteren Abidin Bey'in bundan sonraki sözleri ise yakın zamanda Anadolu'daki hareketin de amaca ulaşacağı, ordunun öncülüğünde İslam hareketinin başarı elde edeceği ve bu başarının bütün Müslümanları kapsayacağı yönünde olmuştur.³⁴

TBMM'nin aktif milletvekillerinden birisi olan Tunalı Hilmi Bey'in konuya ilişkin fikri "*nâ-be-mahal*"³⁵ kelimesinde toplanabilir. Hatibin, müzakere esnasında ortaya çıkan anlaşmazlığı, yeni evlenen bir çift arasında henüz doğmamış çocuğa isim koyma nedeniyle çıkan tartışmaya benzetmesi Mecliste gülüşmelere yol açmışsa da; O, yasa teklifinin; "*Mütareke devresine mahsus Osmanlı mukadderati*" dedikten sonra herhangi bir tarihin başlangıç olarak kabul edilebileceğini belirtmiş ve görüşmenin yeterli olması yönünde bir de teklifte bulunmuştur.³⁶

Sivas Milletvekili Mustafa Taki Efendi (Doğruyol), mütareke koşullarını ilk olarak İtilaf devletlerinin bozduğunu, yapılan anlaşmaların reddedilmesinin bu şartlar altında mümkün olduğunu; Erzurum Milletvekili Necati Bey (Güneri); milletin kendi geleceğine el koyduğunu, bunun bütün cihana işittirilmesinin amaç olarak kabul edilmesini ve dünyaya cephe almanın yanlış olacağını işaret etmiş, 16 Mart tarihinin esas alınmasını istemiştir.³⁷ Şeyh Servet Efendi konuşmasında; hukukun esas alınması gerektiğini, Avrupalıların kendi koydukları kurallara kendilerinin uymadığını, yıkılan hukuk sistemine devam etmenin gereksiz olduğunu,

³¹ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.229.

³² TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1 (06.05.1336), s.229.

³³ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.230.

³⁴ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.230.

³⁵ Yerinde olmayan, yersiz.

³⁶ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.231.

³⁷ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.231.

Osmanlı hükümetlerinin bu kurala uyduklarını ancak sonuç olarak yıkım yaşadıklarını, bütün bu olumsuzluklara rağmen mücadeleye karar verildiğini, bunun da savaş değil hukuk arayışı olduğunu ve 16 Mart tarihinin esas alınmasını istemiştir.³⁸

Milletvekilleri, her ne kadar teklif edilen kanun maddesinin müzakeresini yapıyor olsalar da neredeyse her konuşmanın içine yaşanan toplumun düşünce yapısı yansımıştır. Bu konuşmalar irdelendiğinde geçmişle hesaplaşma çabası görülebilmektedir. Memleket niçin bu duruma düşmüştür? Devlet olarak, millet olarak biz ne yapmışız? Biz ne ile teselli buluyoruz? Bu ve buna benzer sorular konuşmalar içerisinde bolca yer almıştır. Konuşmaların ortaya koyduğu önemli bir tavır da konuşmacıların dünyaya meydan okuyan üsluplarıdır. Bu üslup yetkili makamların dilinde hukuki boyut çerçevesinde şekillenirken, yönetim kademesinde olmayanlarda biraz meydan okuma, biraz hamaset niteliğinde olmuştur.

Meclisin öğretmen kökenli üyelerinden Besim Atalay (Kütahya) konuşmasında tam da yukarıda bahsedilen konulara temas etmeye çalışmıştır. Besim Atalay, bilime ve bilim insanına övgüde bulunduktan sonra milletlerin karşılaştıkları felaketlerin kökeninde bilime ve bilgiye gerekli önemin verilmemiş olmasının etkisini vurgulamıştır. Besim Bey'in, "*İlim mızrakların ucunda parlıyor. Yoksa yıldızlarda değil*" şeklindeki Arap sözüne atıfta bulunup, bilimin çeşitliliğini ve güzelliğini belirtmesinden sonra bir de savaş biliminin önemine değinmesi, top, tüfek gibi silahların dünya düzeninin şekillenmesindeki rolünü ortaya koyması ve ardından kendisinin de dâhil olduğu toplumun bu üretkenlikten mahrum olmasını sorgulaması önemsenmesi gereken tespitlerdir. Hatibin, genel olarak bilinen fakat çözülemeyecek gibi görünen hukukun silahların gölgesinde kaldığı yönündeki sözleri dünden devrede gelen acı hakikatlerin çözüm yollarının toplumsal boyutta aranması ve bulunması adına yarınlara bırakılan miras ve öğüt değerindedir. Besim Atalay'ın, "*...Bazı arkadaşlar yüzlerce İslam orduları bilmem nereden geliyormuş, nereden deviriyormuş. Allah aşkına biz bunları çok işittik. Harbi Umumide Mısır ihtilal ediyordu. Bilmem nere ne yapıyordu. Ne oldu? Neticede vurun yine abalya! ...Biz kendi kuvvetimizi iyice denemeliyiz. Ne yapmak istediğimizi bilmeliyiz. Başkasının kuvvetinden, başkasının muavenetinden yardım ümit edersek yarı yolda kalırız.*"³⁹ sözleri ise Ankara'da ulusal Meclisi toplayan kurucu iradenin kabul ettiği hakikatin bireysel bir ifadesi niteliğindedir.

TBMM'de gerçekleştirilmiş olan bu oturumda da kanun teklifinin tartışılan kısmına nihai şekil verilememiş ve bu nedenle kanun başlığının İcra Vekillerine gönderilmesine ve oradan gelecek şekle göre Pazar günü görüşmelere devam edilmesine karar verilerek oturum sonlandırılmıştır.⁴⁰ 13 Mayıs 1920 tarihli on beşinci toplantının üçüncü oturumunda tekrar gündeme gelen konu, hükümetin önceki görüşmelerdeki yaklaşımları öğrenebilmek yönündeki isteği ile ileriki toplantılara ertelenmiştir.⁴¹

27 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında gerçekleşen oturumda hükümetin konuya ilişkin görüşünü açıklamak üzere Celalettin Arif Bey kürsüye çıkmıştır. Ancak Celalettin Arif Bey artık Adliye Komisyonu başkanı değil, Adliye Vekili olarak iş başındadır. Celalettin Bey konuşmasında, kanun teklifinin Meclise gelişinden ve sonraki aşamalarda Adliye ve Hariciye Komisyonlarına gönderilmesine kadar olan süreci anlattıktan sonra anlaşmazlığın temelini İstanbul hükümetlerinin yapmış olduğu her türlü anlaşma ve sözleşmenin hangi tarihten itibaren geçersiz sayılması gerektiği noktasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Geçersizliğin mütareke tarihiyle başlatılmasının sakıncalı olacağını da sözlerine

³⁸ TBMM.ZC., C.I D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.232.

³⁹ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.232.

⁴⁰ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.12, C.1, (06.05.1336), s.232.

⁴¹ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.15.C.3, (13.05.1336), s.288.

ekleyen Celalettin Bey, bir de örnekle bu düşüncesini kuvvetlendirme yoluna gitmiştir. Arif Bey'in iddiasını kuvvetlendirmek için verdiği örnek askeriye ait demiryolları işletmesinin tasarrufunda bulunan tütünün bir an için piyasa değeri üzerinde olarak bir tüccara satılmış olduğunun kabulü esasına dayandırılmıştır. Hatip konuşmasında özetle diyordu ki, şimdi tütün normal fiyatlara geriledi. Biz anlaşmaları tamamen geçersiz sayarsak, zarar eden bu tüccar anlaşmaların geçersiz olduğunu ileri sürerek tütünü iade edip parasını isteyebilir ve bu durumda devlet zarar eder. İlginçtir ki, Celalettin Arif Bey, bu zarardan en hafif şekilde kurtulmanın yolu olarak İstanbul'un işgal tarihinin esas alınmasını, böylece en azından zarar oranının daha düşük tutulmuş olacağını söylüyordu. Meclisin işine geleni kabul, işine gelmeyen reddetme gibi bir yetkisinin olmadığını, mahkemelerin her kararda Meclisi bekleyemeyeceğini de belirten Adliye Vekili, on altı Mart tarihinin başlangıç olarak kabul edilmesi gerekliliği ile konuşmasını sonlandırmıştır.⁴²

Görünen o ki, Celalettin Arif Bey'in açıklamaları milletvekillerini ikna etmeye yetmemiştir. Ali Şükrü Bey (Trabzon), konuşmasında özellikle gizli anlaşmalara karşı tedbir alınmasını istemiştir. Damat Ferit Paşa'nın yapmış olduğu gizli anlaşmaların İstanbul hükümeti tarafından uydurma haberler olarak reddedilmiş olmasına karşın bu anlaşmaların Avrupa ve Amerika gazetelerinde açıkça işlendiğini söyleyen Şükrü Bey, ilginç bir bilgi aktarmıştır. Ali Şükrü Bey, birçok hariciyeciden Damat Ferit Paşa'ya resmi evrak babında boş numaralar verildiğini duyduğunu ve bu yetkiyle bilinmeyen birtakım işler yapılmış olabileceği hakkında hariciyecilerin de bir kanaat taşıdıklarını söylemiştir. Bu boş numaraların on-on beş civarında olduğunu, anlaşmaların siyasi olduğu kadar iktisadi de olabileceğini belirten Ali Şükrü Bey, Ergani madenlerinin Fransızlara ve Zonguldak'ta bulunan ve işletmesi askeri levazım dairesinde olan ocağın İtalyan ve Fransızlara verildiğine de temas etmiştir. Mütarekeden evvel yapılan anlaşmalara bir kayıt konulmamasının memleket için kötü sonuçlar doğuracağını ifade eden Şükrü Bey, Romanya üzerinden bir örnek vermiştir. Örnekte geçen olay, tüm resmi evrakları tamamlanarak ve parası ödenerek Romanya'dan satın alınan bir gemi alışverişidir. Olayın ilginç yönü ise Romanya'nın bu anlaşmanın yapıldığı dönemde ülkenin Alman işgali altında olduğunu ileri sürerek daha sonraki günlerde anlaşmayı yok sayıp gemiyi geri almasıdır. Ali Şükrü Bey, bu örneğin dikkate alınarak tüm gizli anlaşmaların reddedildiğinin kayıt altına alınmasını ve başlangıç olarak 16 Mart tarihinin kabul edilmesini istemiştir.⁴³

Kanun teklifinin yapıldığı andan itibaren konuşmalara dâhil olan Celal Bey söz alarak konunun daha önce iki kez gündeme gelip gittiğini, bu görüşmenin yapılacağından haberdar olmadıklarını dolayısıyla hazırlık yapılmadığını, kendisinin Hariciye Komisyonunun yaklaşımını kabul ettiğini ifade etmiş, görüşmenin ertelenmesini istemiş ve bu teklif Meclis tarafından kabul edilmiştir.⁴⁴

III. Kanun Teklifi Son Şekli Alıyor

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 07 Haziran 1920 tarihinde gerçekleştirilen yirmi beşinci toplantının yedinci oturumunda bahsi geçen kanun teklifi, komisyonlardan ve icra vekilliğinden gelen tutanaklar okunduktan sonra tekrar müzakereye açılmıştır.⁴⁵

Hükümetten gelen teklifte birinci madde; " *İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1336-1920'den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvip ve ittılai (Bilgisi) haricinde İstanbul'ca akdedilmiş*

⁴² TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.17, C.3, (17.05.1336), s.327-328.

⁴³ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.17, C.3, (17.05.1336), s.328.

⁴⁴ TBMM.ZC., C.I, D:1, İ.17, C.3, (17.05.1336), s.328-329.

⁴⁵ TBMM.ZC., C.II, Devre I, İçtima Senesi, I, İ.25.,7, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s.139.

veya edilecek bilimum muahedat ve mukavelat ve imtiyazat ve ukudat ve mukarreratı resmiye ile mütarekenin akdinden sonra akdedilmiş bilcümle muahedatı hafiyeye keenlemyekündür”⁴⁶ şeklinde ifade edilmiştir ve bunun görüşülmesine geçilmiştir.

Madde hakkında ilk eleştiri, kanun teklifinin bir adının olmadığı yönünde olmuş ancak birinci maddenin aynı zamanda kanun teklifinin adı olduğu cevabı verilmiştir ki yapılan oylamadan çıkan sonuç da bu yönde olmuştur.

Amasya Milletvekili Ömer Lütfi Bey (Yasan), yeni bir teklif vererek doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yabancılara verilen gizli ya da açık her türlü maden ruhsatnameleri, terk etme ve intikal gibi tabirleri içeren kelimelerin kanun teklifine eklenmesini istemiştir. Lütfi Bey, bu konudaki ısrarının gerekçesini, Damat Ferit Paşa'nın 16 Mart öncesinde “*kalemi mahsus*” damgası basılı küçük bir kâğıt parçasıyla ve hiç kimsenin haberi olmadan çok önemli bir madeni yabancı bir devlete verdiği haberine dayandırmıştır.⁴⁷

Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi (Torun) Efendinin mütareke sonrasında başka hükümetlerin de iş başına geldiğini ve bu durumda onların da almış olduğu kararların iptal edilmesi gerekeceği yönündeki uyarısı üzerine tekrar konuşan Ömer Lütfi Bey, verilen imtiyazın en zengin ve nadir bir maden ile ilgili olduğunu söyleyerek ısrarını sürdürmüştür.⁴⁸

Ziya Hurşit Bey, Adliye ve Hariciye Komisyonlarından gelen mazbatalardaki farklılığın geçersizliğin hangi tarihten itibaren esas alınması ile ilgili olduğunu, kendisinin mütareke sonrasındaki bütün kararların reddedilmesi görüşünü benimsediğini Meclisle paylaşmıştır. Ziya Hurşit Bey'in, mütareke sonrası hükümetlerin gerçekleştirdiği mukavelelerin kabul edilmesi halinde Batum ve Oltu Mebuslarının TBMM'de bulunması yönündeki kararın reddedilmesine yol açacağı uyarısı da bu anlamda dikkate alınması gereken bir konudur.⁴⁹

Müzakerenin bundan sonraki aşamalarında daha çok bir kelimenin çıkarılıp başka bir kelimenin eklenmesi yönünde teklifler sunulmuştur. Müzakerelerin devamında Ankara Milletvekili Şemsettin Efendi'nin, imtiyaz sahipleriyle ilgili olarak, “*Düveli itilafiyeye ve tebasına*”⁵⁰ ibaresinin eklenmesini teklif etmesi, Kırşehir Milletvekili Müfit (Kurutluoğlu) Efendinin müdahalesiyle başka bir boyut kazanmıştır. Müfit Efendi imtiyazın aynı zamanda Osmanlı tebaasından birilerine de verilmiş olabileceğini belirtmiştir.

Tartışmaların bundan sonraki aşamalarında dönemin Adliye Vekili olan Celalettin Arif Bey biraz daha aktif konuşmacı olarak görülmektedir. Celalettin Arif Bey'in savunduğu fikirler bir hukuk adamı olmasından ve bakanlık koltuğunda oturmasından mı kaynaklanmıştır yoksa işin içinde başka bir durum mu söz konusudur başlangıçta pek kestirilememektedir. Müzakerelerin bu aşamasında kimin, kimle, nasıl bir ortaklığı olduğu yönünde henüz bir bilgi yoktur ya da var olan bir bilgi henüz genel kurulda dillendirilmemiştir. Bu konu hakkında Meclisin ileriki toplantılarında da hararetli tartışmalar devam etmiş ve ancak o zaman görülmüştür ki, Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in Ereğli kömür madeni ocaklarında İtalyan şirketiyle ortaklığı vardır⁵¹ ve adı geçen şahıs, şirket işlerini kolaylaştırmak adına yerel yönetim ve hükümet nezdinde çeşitli müdahalelerde bulunmuştur.

Mecliste devam eden müzakereler izlendiğinde Celalettin Arif Bey'in konuşmasında imtiyazların öteden beri verildiğini, süresi dolan imtiyazların sürelerinin uzatıldığını, mütareke sonrasında İtilaf devletlerinin özellikle de Osmanlılara imtiyaz verilmemesi

⁴⁶ TBMM.ZC., C.II, D:1, İ.25, C.7, (07.06.1336), s.139.

⁴⁷ TBMM.ZC., C.II, D:1, İ.25, C.7, (07.06.1336), s.140.

⁴⁸ TBMM.ZC., C.II, D:1, İ.25,7.C.7, (07.06.1336), s.140.

⁴⁹ TBMM.ZC., C.II D:1, İ.25, C.7, (07.06.1336), s.140.

⁵⁰ TBMM.ZC., C.II, D:1, İ.25, C.7, (07.06.1336), s.141.

⁵¹ Yahya Sezai Tezel, “Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.25/ S. 01, s. 240,

yönünde uyarıda bulduklarını dile getirdiği görülmektedir. Celalettin Arif Bey'e göre İtilaf devletlerinin bu tutumu ortadayken imtiyazlar konusunda getirilecek kısıtlamaya "yabancılar yahut devletlerin kendilerine" diye bir eklemenin yapılması yeterli olacaktır. Bu nedendir ki, Celalettin Arif Bey, Süleyman Sırrı (İçöz) Bey'in (Yozgat), "Ecanibe denilse kâfi..." teklifini kabul ederken, Müfit Efendi'nin (Kırşehir), "Amali milliyeye muhalif verilmiş imtiyazat" teklifini, "Ama peki bunlar meyanında Müslüman olan tebaa Osmanlı Türkler de var ki onlarınkini de demek ki feshediyorsunuz. Bendenizce doğru değildir. Yalnız bir madenden bahsediliyor. Bunun için bütün maadinin imtiyazatını refetmek doğru değildir. Doğru bir esas olmaz. Hak ve adalet ayakaltına alınmış olur"⁵² sözleriyle karşı çıkmıştır.

Hükümetin hazırlamış olduğu metnin ne yönde olduğunun sorulması üzerine Celalettin Arif Bey, "İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1336-1920'den itibaren Büyük Millet Meclisinin ittila ve tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedat ve mukavelat ve ukudatı ve mukarreratı resmiye ile verilmiş imtiyazat ve mütarekenin akdinden sonra akdedilmiş bilcümle muahedatı hafiye ile ecanibe verilmiş olan maden imtiyazatı keenlemyekündür" şeklindeki hükümet kararını okumuştur. Metnin okunması sonrasında yine bazı kelimelerin yer değiştirmesi ya da bir kelimenin çıkarılıp yerine başka bir kelimenin eklenmesini teklif eden konuşmalar yapılmıştır. Müzakereler sonrasında kanun teklifinin son kısmı, "...ecanibe verilmiş olan maadin imtiyazatı ve maadin ferağ (birakma) ve intikalat ruhsatnameleri keenlemyekündür"⁵³olarak değiştirilmiştir.

Kanun teklifindeki bu değişikliğe bir itiraz da Çorum Milletvekili Haşim Bey'den gelmiş ve o, "Ermeni ve Rumların" dâhil edilmesini istemiştir. Bu teklif yine Çorum Milletvekili Fuat (Tek) Bey tarafından da desteklenmiştir. Fuat Bey'in konuşması Osmanlı tebaasından olan iki Ermeni İngilizlerle gizli bir ortaklık kurduktan sonra devletle de bir anlaşma yapmış olsa ve İngilizler bu imtiyazın gerçek sahipleri olarak gel buraya Dikran Efendi, gel buraya Karabet Efendi diyerek madenin yüzde altmışı senin, yüzde kırkı bizim derse ve onlar bu konuda anlaşılırsa ruhsatnameyi de İngilizler almış olur diyerek bir açık kapının varlığına dikkat çekmiştir.

Hatırların her biri hakikaten hayati öneme haiz konulara temas etmişlerdir. Çorum Mebusu Haşim Bey'in (Apaydın); "Yalnız Ermeni ve Rumlardan bahsediyoruz. Hâlbuki İslamlardan Ermeni ve Rumlara rahmet okutturacak Ali Kemaller, Artin Cemaller⁵⁴ gibileri de vardır. O nam altında Osmanlı ve İslam olduğu halde verilebilir ve o suretle ferağ ve intikal yaptırılabilir..."⁵⁵ sözleri ise Türk İstiklâl Savaşı'nın çok yönlülüğünü ve verilen mücadelenin zorluğunu göstermektedir.

Madde üzerinde biraz daha tartışmalar sürdürülmüş, bazı ekleme ve çıkarmalarla; "İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1336-1920'den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedat ve mukavelat ve ukudat ve mukarreratı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalatı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş muahedatı hafiye ve doğrudan doğruya veya bilvasita ecanibe verilmiş maadin imtiyazatı ve maadin ferağ ve intikalatı ile ruhsatnameleri keenlem yekündür" denilerek kanun teklifi maddesine son şekli verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından meclisin onayına

⁵² TBMM.ZC., C.II, D:1, İ.25, C.7, (07.06.1336), s.141.

⁵³ TBMM.ZC., C.II, D:1, İ.25, C.7, (07.06.1336), s.144.

⁵⁴ Milli Mücadele döneminde Konya valiliği de yapan bu kişinin adı Cemal Keşmir'dir. İçişleri Bakanı olarak 13 Mart 1919'da *Moniteur Oriental* gazetesine verdiği bir demeçte, "İttihat ve Terakki Partisi, 800 bin Ermeni'yi öldürttü, 400 bin Rumu da sürdürdü" diyebilmiştir. Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, C. VII, Sabah Yayınları, İstanbul 1997, s.25. Bu vali ve faaliyetleri için bkz. Osman Akandere, "Atatürk'ün Konya'yı Ziyaretleri Ve İlk Ziyareti İle İlgili Gözlemler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14/S.40, 1997, s. 148. ;Cemal Kutay, *İstiklâl Savaşının Maneviyat Ordusu*, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1977, s. 85.

⁵⁵ TBMM.ZC., C.II, D.1, İ.25, C.7, (07.06.1336), s.144.

sunulan bu teklif 07 Haziran 1920 tarihli ve yirmi beşinci toplantının yedinci oturumunda kabul edilmiştir.⁵⁶

Sonuç

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de 29 Nisan 1920 tarihli yedinci toplantının ikinci oturumunda İstanbul Milletvekili Dr. Adnan Bey ile Aydın Milletvekili Cami Bey; "*İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1336 tarihinden itibaren kuyudu ecnebiye tahtı tesir ve nüfuzunda bulunan İstanbul Hükümetinin akdettiği ve edeceği muahedat ve mukavelâtı siyasiye ve ticariyenin keenlemeyekün addedileceğine dair*" bir teklif vermişlerdir. Milli duygularla ve milletin çıkarlarının gözetilmesi amacıyla verilmiş olduğuna şüphe bırakmayan bu teklif, TBMM'de uzunca sürecek görüşmelerin önünü açmıştır. Teklifin incelenmek üzere Adliye ve Hariciye Encümenine gönderilmesi ve her iki encümenden gelen yorumlar bambaşka sorunların varlığını ortaya çıkarmıştır. Adliye Encümeni raporunda hukuku ön plana çıkarırken, Hariciye Encümeni milli hassasiyetle hukuku bütünleştirmeye öncelik vermiştir. Adliye Encümeni geçersizlik tarihinin 16 Mart itibarıyla başlamasını önerirken, Hariciye Encümeni mütareke tarihinin esas alınmasında bir beis görmemiştir. Tartışmalarda İstanbul hükümetlerine eleştiriler yapıldığı gibi Ahmet İzzet Paşa için "milletin nuru didesi" ya da Ali Rıza Paşa için "milletin itimadıyla o makama gelmiş bir zat" ifadeleri kullanılarak onlara yönelik eleştiriler geçiştirilmeye çalışılmıştır. Bütün bunların yanında hemfikir olunan bir şey vardır ki o da Damat Ferit Paşa'nın milletin başına gelmiş en büyük felaket olduğudur. Milletvekillerinden bazıları düşmanlık beslemeyen devletlerle siyasi ve ticari ilişkiler kurulabileceğini savunurken, gizli olarak yapılan anlaşmaların tamamen, açık olarak yapılan anlaşmaların ise Millet Meclisinin onaylamasıyla kabul edilebileceğini yani millet menfaatleriyle örtüşen anlaşmaların geçerli sayılabileceğini ifade etmiştir. Kimi milletvekili İtilaf devletlerinin sözlerinde durmadıklarını oysa sözünde durmanın namus olduğunu, kimi milletvekili ise siyasette namus olmadığını belirtmiştir. Kimi milletvekili, "...tek kalıncaya kadar öleceğiz veyahut bütün ahkâmı bidayeti mütarekeden nihayetine kadar tamamen reddedeceğiz" haleti ruhiyesiyle kürsüye çıkarken, "asıl hakemin Meclis olduğu" yönündeki sözleri de duymak bu Mecliste mümkün olabilmıştır.

Anlaşmaların geçersizliğinde milat ne olmalıdır? Bu sorunun cevabını bulma yolundaki tartışmalarda ilginç tespitler söz konusudur ve bunlar dikkate alınmalıdır. Bu tespitler; "mütarekenin imzalanmasından itibaren ibaresinin kabul edilmesi halinde leh ve aleyhte olan ne varsa tümünün reddedileceği, dolayısıyla lehte olanların reddedilmemesi için bu ifadenin değişmesi gerektiği", "TBMM'nin açılışının 16 Mart'tan sonra olması nedeniyle yetkinin de ancak bu tarihten sonraki süreçle sınırlı olması", "Toptancı bir reddedişin milleti tazminat ödemekten kurtaramayacağı, devletler ve hükümetler arasında yapılan anlaşmaların taraflara birtakım yükümlülükler yüklediği, böyle bir reddedişin konunun Lahey Hakem Heyetine taşınmasına yol açacağı, kanunun geriye doğru işletilemeyeceği, kanun değişikliklerinin karşı tarafa bildirilmesi gerektiği, hükümetin aldığı kararların milleti bağladığı, anayasaya göre milletin geneline ilgilendiren ilişkilerin Meclisin onayından geçmesi gerektiği çünkü bir anayasa ilan edildikten sonra anayasanın içeriğinin devletlere bildirildiği ve devletlerin anayasayı kabul ederken aynı zamanda anayasadaki hükümleri de kabul etmiş oldukları" şeklinde sıralanabilir.

Bazen milletvekillerinin konuşmalarında Rusya örneğini ön plana çıkardıklarına, Bolşevik yönetiminin her şeyi yıktığını, borçları sildiğini söylediklerine rastlanılmaktadır. Oysaki bu

⁵⁶ TBMM. ZC. C.II, D.1, I.25,C7, (07.06.1336), s.144-145; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s.350.

borç silme kolay bir şey değildir ve sonraki yıllarda bu borcun Sovyet yönetimine ödetileceği zaman itibariyle henüz milletvekillerinin bilgisi dışındadır. Bir milletvekilinin ifade ettiği gibi İngilizlerin dünyayı kaplayan ceberrutuna yan gözle bakarak bir kıyam başlatılmıştır, ölüm göze alınmıştır fakat yaşatmak kadar yaşamak da önemlidir.

İstanbul hükümetlerinin yaptığı anlaşmaların reddedilmesinin Lahey Sulh Mahkemesinin veya uluslararası bir mahkemenin soruna müdahil olmasına yol açabileceği yönündeki uyarılar karşısında milletvekillerinin bu mahkemelerin adil olmadıkları yönünde görüş bildirmeleri Osmanlı-Türk toplumunun Avrupalı devletlere ve onların kurumlarına karşı duyulan güvensizliği göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin hukuk kurallarına uyduğu Avrupalı devletlerin kendilerinin koyduğu kurala uymadığı, verilen mücadelenin bir savaş değil bir hukuk mücadelesi olduğu Mecliste dile getirilen bir başka yaklaşım örneğidir. İstanbul hükümetleri kimlerle, hangi içerikte anlaşma yapmıştır? Taraflar kimlerdir? İşin içinde yabancılar olduğu gibi, gayri Müslim Osmanlı tebaasından olanlar ya da Osmanlı tebaasından Müslümanların da olabileceği, bunlara karşı ne yapılabileceği de bu görüşmelerde ele alınmıştır. Bir müddet sonra görülmüştür ki işin içinde Adalet Vekili olan Celalettin Arif Bey ve onun İtalyanlarla olan bir maden ortaklığı da vardır. İşte bu karmaşık durum, uluslararası sermaye, yatırım politikaları karmaşası her geçen gün ivmelenerek günümüze kadar gelinmiştir. Sonuç olarak görülmektedir ki söylemler çoğu zaman hamaset yüklü olmakta, uygulamalar ise hakikati göstermektedir. Yokluk içerisinde varlık gösteren bir milletin kurtuluşa ulaşacağı fikri yine bu Meclisin başka bir hakikati olmuştur.

Bu çalışmadan çıkan hakikat ise 29 Nisan 1920 tarihinde başlayan coşkun ve çoğu zaman isabetli sözlerle devam eden görüşmelerin; *“İstanbul’un işgali tarihi olan on altı Mart 1336-1920’den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbul’ca akdedilmiş veya edilecek bilimum muahedat ve mukavelat ve ukudat ve mukarreratı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalatı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş muahedatı hafiye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş maadin imtiyazatı ve maadin ferağ ve intikalatı ile ruhsatnameleri keenlemyekündür”* ifadeleriyle 07 Haziran 1920 tarihinde kanun halini almış olmasıdır.

KAYNAKLAR

- AKANDERE, Osman, “Atatürk’ün Konya’yı Ziyaretleri Ve İlk Ziyareti İle İlgili Gözlemler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14/S.40, 1997, ss.147- 158.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele, (Son Meşrutiyet 1919-1920)*, II, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004.
- ATA, Feridun, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargulamaları*, TTK, Ankara 2005.
- BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, C.1-8, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2000.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*, İmge Kitapevi, 2003.
- EZHERLİ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1922) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 1992.
- HUBERMAN, Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, (Çev. Murat Belge) İletişim Yayınları*, İstanbul 2005.
- JAESCHKE, Gothart, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, C.I, (Çeviren: Cemal Köprülü, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2001.*
- KADRİ, Hüseyin Kazım, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım, (Haz. İsmail Kara), İletişim Yayınları, İstanbul 1991.*
- KİLİ Suna ve GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref; *Türk Anayasa Metinleri “Senedi İttifaktan Günümüze” Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985.*
- KUTAY, Cemal, *İstiklâl Savaşının Maneviyat Ordusu*, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1977.
- MMZC., (*Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*) (İçtimai Fevkalâde), Devre, IV, İçtima Senesi,1, C. I, TBMM Kütüphanesi.
- NADİ, Yunus, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1998.
- ÖZÜÇETİN Yaşar ve FİLİZ İsmail, “Meclis Zabıtlarına Göre Millî Mücadele’de İstanbul Hükümeti’nin Tutumuna Karşı Tepkiler Ve Yorumlar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. C. 18/S.34, 2013, ss. 179-206.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali, C.I, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.*
- TBMM Albümü 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1 C. I, Ankara 2010.
- TBMM.ZC., (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), C.I, Devre: I, İçtima Senesi, I, TBMM Matbaası, Ankara 1959.*
- TBMM.ZC., C.II, Devre: I, İçtima Senesi, I, TBMM Matbaası, Ankara 1981.*
- TEZEL, Yahya Sezai, “Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay”, *Ankara Üniversitesi SBF. Dergisi*, C.25/ S. 01, ss. 239-252.
- TURAN, Namık Sinan, “Milli Mücadele’nin Siyasal Programını Belirleyen Bir Özgürlük Bildirgesi: Misak-ı Milli”, (Der. Haluk Alkan), *Bir Asrı Geçen Birlikle Misak-ı Millî’ye Yeniden Bakmak*, TBMM Basımevi, Ankara 2021, ss.45-75.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, TTK, Ankara 2010.
- ZÜRCHER, Erik Jan, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, ed. A. İnsel, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 2: Kemalizm içinde*, İletişim, İstanbul 2009, (44-55).